

Umjereni iracionalizam Alberta Bazale

Restović, Ivan

Source / Izvornik: **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 2022, 48, 191 - 209**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

[https://doi.org/10.52685/pihfb.48.1\(95\).4](https://doi.org/10.52685/pihfb.48.1(95).4)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:765351>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Umjereni iracionalizam Alberta Bazale

IVAN RESTOVIĆ

Institut za filozofiju, Zagreb
irestovic@ifzg.hr

UDK 1Bazala, A.
165.61
130.2

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 15. 2. 2022.

Prihvaćeno: 28. 3. 2022.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.48.1\(95\).4](https://doi.org/10.52685/pihfb.48.1(95).4)

Sažetak

U radu razmatram filozofijsku poziciju Alberta Bazale, za koju predlažem obuhvatan naziv »umjereni iracionalizam«. Naime, nastojim pokazati kako je Bazala za »meta-logički korijen filozofije« koristio različite izraze, pa se time nameću i nazivi različiti od »voluntarističkog aktivizma«, kako se običava nazivati stajalište tog filozofa. Isto tako, tvrdim da je njegov projekt primarno negativan, u smislu da mu je cilj prije svega pružiti otpor isključivo intelektualističkom poimanju svijesti i svijeta. Kako bih opravdao umjerenost Bazalina iracionalizma, upućujem na mjesta na kojim Bazala ističe ulogu i nužnost razuma i logike u filozofijskoj i znanstvenoj spoznaji. Pritom ipak naglašavam kako se za Bazalu u osnovi sveg duhovnog života nalaze izvanrazumski faktori, bez kojih čovjeku zapravo i nema autentične egzistencije. Bazalinu umjerenost u iracionalizmu potkrepljujem i usporedbom njegove filozofije s onom L. E. J. Brouwera, osnivača matematičkog intuicionizma. Tvrdim kako se Bazalino stajalište daje jasno distingvirati od Brouwerova, pri čem je potonji kudikamo radikalniji u svom otporu razumu. Cilj je rada doprinijeti blagonaklonijem poimanju iracionalizma i pokazati kako otpor intelektualnom ne mora nužno značiti sumanutost ili proizvoljnost, već naprotiv, da može predstavljati i koherentnu, ali i živu, životnu i životvornu poziciju, čega je primjer upravo Bazalina filozofija.

Ključne riječi: Albert Bazala, voluntaristički aktivizam, iracionalizam, volja, mistika, neizrecivo, L. E. J. Brouwer

Kako nazvati Bazalinu filozofiju?

Kada bi se filozofijska pozicija Alberta Bazale (1877–1947.), tj. ono što on u svojim djelima najgorljivije i najsustavnije zagovara, trebala sažeti u nekoliko riječi, te riječi bile bi upravo naslov njegova najznačajnijeg djela – »metalogički korijen filozofije«. Ta sintagma, mišljenja sam, ponešto je informativnija od naziva »voluntaristički aktivizam«, koji se ustalio kao naziv Bazaline filozofije, a koji Bazala i sam koristi za svoju poziciju.¹ Ne želim time tvrditi kako je potonja oznaka pogrešna. Naprotiv, ona na jedan pozitivan način karakterizira Bazalino stajalište, ističući pritom dva najznačajnija pojma unutar njegove teorije – volju i čin. Dva su razloga zašto ipak preferiram onaj prethodni.

Najprije, primat volje i čina u duhovnom i misaonom životu (a o tom kako se duhovnost razlikuje od misaonosti bit će govora kasnije) Bazala podcrtava i drugim izrazima i pojmovima, stoga naziv »voluntaristički aktivizam« otvara mogućnost da se ti različiti opisi zanemare, čime bismo toj filozofiji svakako učinili interpretativnu nepravdu. Ako baš želimo Bazalinu poziciju opisati nekim »-izmom«, nastojat ću ovim tekstom pokazati, mogli bismo je zvati i »stvaralačkim iracionalizmom«, »intelektualističkim misticizmom« ili kako drukčije. Bazala se u svojim dvama najopširnijim tekstovima o metalogičkom korijenu filozofije,² po mojem čitanju, vrlo često ponavlja; istu misao nalazimo

¹ Koliko mi je poznato, Bazala u svojim dvjema filozofijskim studijama, svojim najznačajnijim filozofijskim djelima (vidi fusnotu 2), ne koristi naziv »voluntaristički aktivizam«, makar tamo spominje riječi »voluntarizam« i »aktivizam« te njihove izvedenice. O »voluntarističkom aktivizmu« ne govori ni u djelima »Značenje mistike u životu ljudskom« i »'Mythos' i 'logos': Pričanje i poučljiv govor« u kojima skraćeno iznosi poziciju koju zagovara u svojim studijama, a koja ću spominjati dalje u tekstu. Taj naziv Bazala za svoju filozofiju koristi u članku »Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske od pada apsolutizma ovamo«, dostupnom u: Erna Banić-Pajnić i Filip Grgić (ur.), *O hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 65–84, na p. 81. Rad je izvorno tiskan 1936. u Zagrebu, kao zaseban otisak iz spomen-knjige »Obzora«. Informaciju o toj jednokratnoj Bazalinoj upotrebi naziva »voluntaristički aktivizam« za svoju filozofiju (barem u njegovim pisanim radovima) dugujem sljedećim izvorima: Srećko Kovač, »Logika u Alberta Bazale s osvrtom na Petrasa i Filipovića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 21/1–2 (1995), pp. 265–290, na p. 265, fusnota 3; Franjo Zenko, »Albert Bazala«, u Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), pp. 197–212, na p. 200, fusnota 6.

² Albert Bazala, »Filozofijske studije. I. Metalogički korijen filozofije«, *Rad JAZU* 229 (1924), pp. 294–362; Albert Bazala, »Filozofijske studije. II. Svijest i svijet, subjekt i objekt«, *Rad JAZU* 272 (1942), pp. 93–171. Prethodni rad dostupan je i u: Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), pp. 215–287. U ovom se radu koristim tim izdanjem. Drugi Bazalin rad može se pronaći i u *Digitalnoj zbirci i katalogu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (DiZbi.HAZU), na poveznici »<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=170679>«. Tamo se nalazi preslika rada objavljenog u *Radu JAZU* uz dodatak novih brojeva stranica u

u mnogo ruha. Ne želi on time kod čitatelja i čitateljica izazvati frustraciju. Njegov je cilj za svakog naći pravi ulaz, pogoditi žicu, iskoristiti ionako uvijek nesavršen alat jezika kao bi dopro do onog što je primarno, što se nalazi onkraj logike i razuma.

Nadalje, kako ga ja razumijem, Bazalin je projekt negativan. Ono što on nastoji jest pružiti »otpor protiv monopola logizma u duhovnom <a ne misaonom!> osvajanju svijeta«. ³ Kritizira, može se reći, »zatečeno stanje«, tendencije koje oko sebe prepoznaje. U skladu s tim najviše pažnje posvećuje opisu i kritici racionaliz(a)ma odnosno intelektualizma, koji je polazna točka njegovih razmatranja. Naravno, to ne znači da je isključivo rušilački nastrojen. On čitatelje i čitateljice ne ostavlja bez rješenja, ne nudi puko kritizerstvo. Ipak, govoreći o tradiciji filozofije, osobno smatram, njegov je primarni cilj ukazati na slijepe pjege teze da je razum jedino što vodi k spoznaji i životu vrijednom življenja. A to se iz naziva »voluntaristički aktivizam« ne da iščitati, barem ne na prvi pogled.

Budi tomu tako, Bazalino stajalište ne možemo zvati »metalogičkim korijenom filozofije«. Treba nam jedan »-izam«, barem kao kratica. U skladu s dosad rečenim, htio bih, kao jednu (sve)obuhvatnu karakterizaciju, predložiti naziv »umjereni iracionalizam«. No treba tada upozoriti na jedno mjesto u Bazale. Naime, u studiji »Svijest i svijet, subjekt i objekt« – nastavku »Metalogičkog korijena filozofije« – opisujući to svoje ranije djelo, Bazala kaže:

»Nastojali smo pokazati, da se spoznajna funkcija ne iscrpljuje razumskim operacijama i da ište šire određenje, koje će obuhvatiti i akte, koji u njoj učestvuju, a ne dadu se svesti na logičke dispozicije. <...> Namjerno smo stoga izbjegavali inače upotrebljavani izraz 'iracionalizam', jer zavodi na pomisao, da se spoznajna funkcija stavlja u opreku s racionalnim mogućnostima, a poslužili smo se izrazom, koji upućuje na to, da se radi o njezinoj nadopuni momentima, koji čine 'metalogičku' pozadinu razumskoga izvođenja.«^{4 5}

Isto tako, kada u »Metalogičkom korijenu filozofije« koristi izraz »iracionalno« i njegove izvedenice, Bazala redovito koristi znakove navoda, želeći se time

---

zgradama (1–79). U ovom se radu koristim tim izvorom, ali se pozivam na izvorne brojeve stranica (93–171). Nadalje, na oba Bazalina rada referiram skraćenim nazivima: »Metalogički korijen filozofije« odnosno »Svijest i svijet, subjekt i objekt«.

³ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 220.

⁴ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 109.

⁵ Upozoravam ovdje kako sam Bazaline navode prenosio onako kako se javljaju u izvornicima, tj. da njegov jezik nisam prilagođavao današnjem hrvatskom standardnom jeziku. Stoga će se u ovom radu naći Bazalini izrazi poput »svijesno«, »nesamo«, »razgovijetnost«, »korenit«, »račundija« i sl.

ograditi od gore opisanog tumačenja. Smatram, međutim, da je kvalifikator »umjereni« dovoljan da se odbaci aluzija na to da je Bazala bio protivnik razuma, tj. antiracionalist. Iracionalno treba ovdje shvatiti samo kao »ne-racionalno«, kao ono što nije produkt razuma. Upravo činjenica da Bazala za ono što nije racionalno koristi više pozitivnih pojmova dopušta da svi ti pojmovi potpadnu pod kišobran iracionalnog, čime nećemo zaboraviti ni emocije ni volju ni mistiku ni intuiciju.

Bazala o racionalnom

Conditio humana, veli Bazala, jedan je »nikad ne stišani nemir«. ⁶ Čovjek živi u permanentnoj napetosti između javnog i privatnog, općeg i pojedinačnog, vanjskog i unutarnjeg, tražeći u svijetu mjesto za sebe i osjećajući da se ne može svesti tek na puki predmet, na samo još jednu od stvari u svijetu. Stoga mu nije dovoljno samo da spozna ono što jest, već je u potrazi i za autentičnom, vlastitom egzistencijom. Sve što čovjek osjeća, misli i radi jest »iskorišćavanje dane situacije u svrhu stvaranja i održavanja osobita načina bitka«. ⁷ U toj »živo osjećanoj nevolji duše pod pritiskom nakupljenih iskustava i misaonih pozicija i nizova« ⁸ čovjek se uteće filozofiji, jer »<p>roblem svijesti i svijeta čini glavnu os filozofijske orijentacije«. ⁹

No kakva mora biti ta filozofija? Ona, Bazala opetovano naglašava, ne može biti intelektualizam, racionalizam ili logizam. Spoznaja i samospoznaja nisu samo u oblasti razuma. To je zato što je »<s>vojstvo <...> razuma uopće, da mnogolikost bivanja reducira na općene sheme, koje kao bitak podmeće događanju; sve, što mu pod ruku dođe, svodi se na neki zajednički nazivnik, srednju mjeru, tip – vremenski momenti pretvaraju se u prostorne skice, procesi u oblike <...>«. ¹⁰ Glavna je odrednica svijesti, ističe Bazala, vremenitost, tj. dinamičnost. Duhovni je život *zbivanje*. S druge strane, razum pretendira na to da dinamično pretvori u statično, da svjesna *bivanja* pretvori u svjesna *stanja*. ¹¹ Nije zato razum sam po sebi loš. Bazali ne pada napamet da u potpunosti negira važnost i značenje intelektualnih procesa vođenih zakonima logike; oni

⁶ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 106.

⁷ Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 233.

⁸ Albert Bazala, »Značenje mistike u životu ljudskom«, *Alma Mater Croatica* 2/1 (1938), posebni otisak, pp. 1–12, na p. 5. Rad se može pronaći u *Digitalnoj baštini* Instituta za filozofiju u Zagrebu, na poveznici »https://www.ifzg.hr/digitalna_bastina/albert-bazala/«.

⁹ Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 98.

¹⁰ Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 228.

¹¹ Vidi: Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 230 i Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 111.

su tu da pojavnost učine »razgovijetnom i razgovornom«, prema prvotnome značenju riječi *logos*, odnosno glagola *légo*.¹² I sebi i drugima svijet (bilo unutarnji bilo vanjski) treba moći objasniti, komunicirati – razum *ima* svoju ulogu u proizvodnji znanja. Problem nastaje samo onda kada čitav duhovni život podredimo logičkoj funkciji, jer »<s>vijet se ne da bez ostatka svesti na pojmove«. ¹³ O Bazalinom poimanju jezika detaljnije ću govoriti nešto kasnije, u sklopu usporedbe njegove filozofije s onom L. E. J. Brouwera.

Također, razum nema samo epistemičku ulogu, već i ontološku. Naime, u »Metalogičkom korijenu filozofije« Bazala razlikuje »stvarnost« i »zazbiljnost«, govoreći o prvoj i kao o »istinitosti«. Stvarnost poima prema njemačkoj riječi *Wesen*, a zazbiljnost prema *Sein* i *Wirklichkeit*.¹⁴ Kako prepoznaje Zenko,¹⁵ jezikom ustaljene filozofijske terminologije, Bazala govoreći o stvarnosti/istinitosti govori o spoznajnoj teoriji (epistemologiji), dok govoreći o zazbiljnosti misli na ontologiju (metafiziku). Dakle, ne samo da razumom mi sebi i drugima nešto jezično predočavamo ili podastiremo kako bismo time došli do znanja, mi razumom i *objektificiramo*. Jednom kada smo naše doživljaje predstavili riječima, mi smo od njih napravili predmete: »Radnja mišljenja smjera na stvaranje 'predmeta' otriježnjenih u bezbojnom svjetlu razumskoga razbivanja <...>«. ¹⁶ To je ono što Bazala želi reći kada kaže da razum »bitak *podmeće* događanju«, ¹⁷ jer »prijelaz u sferu 'objektualna' (predmetna) predstavljanja samo je jedan, ali nipošto jedini izlaz, koji se nameće u danoj situaciji kao način održanja«. ¹⁸

Makar su u Bazale ontološka i epistemička pitanja odvojena, njihova se razlika ipak urušava. To je ponajprije zato što, prema umjerenom iracionalizmu, ono što jest ovisi upravo o percepciji. U barklijevskoj¹⁹ maniri, Bazala kazuje:

»Pojam stvari o sebi ima se uopće eliminirati: bitak stvari sastoji se upravo u tom, da se predočuju. Objekt spada k subjektu i obrnuto; nema subjekta bez objekta prema njemu ni objekta bez subjektne korelata.«²⁰

¹² Vidi: Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 120.

¹³ Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 221.

¹⁴ Vidi: Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, pp. 224, 244, 267.

¹⁵ Vidi: Franjo Zenko, »Albert Bazala«, u Franjo Zenko (ur.), *Novija hrvatska filozofija* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), pp. 197–212, na p. 204.

¹⁶ Albert Bazala, »'Mythos' i 'logos': Pričanje i poučljiv govor«, u: Heziod, *Poslovi i dani* (Zagreb: Matica hrvatska, 1970), pp. 59–88, na p. 72.

¹⁷ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 228. Moj kurziv.

¹⁸ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 235.

¹⁹ Ipak, kako je vidljivo iz završetka sljedećeg navoda, Bazala u odnosu na Berkeleyja iznosi i jači stav; za njega se subjekt i objekt međusobno konstituiraju, dok su za Berkeleyja predmeti percepcije pasivni. Zahvaljujem anonimnom recenzentu ili recenzentkinji na tom uvidu.

²⁰ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 105.

Nadalje, Bazalina pozicija i za stvarnost i za zazbiljnost nudi isto objašnjenje, ali i rješenje. Tako on kaže:

»I zazbiljnost (Wirklichkeit) naša vlastita i izvanjska, i ono, što se zove ‘stvar o sebi’ kao osnov akcijskih i spoznajnih mogućnosti prvenstveno je našom aktivnošću određena, a onda tek refleksijom t. j. izvedenim aktom opisana: svemu mišljenju prethode ‘voljni’ impulsi, iz gibivosti, radljivosti i žustrine svijesti izneseni motivi smjera, koji se u sekundarnom procesu – ‘aktu povrh akta’ – misaono razvijaju i idealno dotjeruju.«²¹

Onom što stoji iza stvarnosti i zazbiljnosti konkretnije ću se posvetiti u sljedećem poglavlju. Prije toga želim još ponešto kazati o Bazalinoj kritici intelektualizma odnosno racionalizma.

Važno je napomenuti da Bazala pod »racionalizmom« ne misli na filozofijsku poziciju koja se suprotstavlja empirizmu. Ne radi se tu o sporu oko urođenih ideja. Naprotiv, za njega su i povijesni empirizam i povijesni racionalizam – racionalizmi. Onaj prvi on naziva »empiričkim aposteriorizmom« ili »racionalizmom odozdo«, a drugi »spekulativnim apriorizmom« ili »racionalizmom odozgo«.²² Oba ova nazora dijele intelektualistički stav, koji se očituje u pretpostavci da je duh »kao ogledalo postavljen prema svijetu, sa zadaćom, da ga predočuje«.²³ Takvi nazori pasiviziraju sliku duhovnog života i čovjeku odriču bilo kakvu stvaralačku mogućnost: u empirizmu čovjek se »drži rezervirano poput zdušna registratora« koji osjete samo prima, u racionalizmu njegov »duh donosi sa sobom gotove mjere i zakonike«;²⁴ a ni u jednom mjestu za osobnost, osobitost. U ovom je kontekstu vrlo umješna Bazalina usporedba intelektualističkog pogleda na svijet s držanjem gledatelja u kazalištu,²⁵ gdje osoba promatra dramu, ali u njoj ne sudjeluje. Naravno, predstava u njoj može pobuditi duboke emocije, može se s nekim likovima poistovjetiti ili prepoznati (dio) sebe u predstavljenom narativu, no režija nije nikada u njezinim rukama, subjekt ne može zaviriti iza pozornice. Drugim riječima, ono što racionalizam kao intelektualizam zaboravlja jest ostaviti mjestu i za okrenutost svijesti prema *unutra*, za njeno potpuno poimanje i osjećanje same sebe.

Premda ustaje protiv intelektualizma, ne smatram da se može reći kako ga Bazala u potpunosti osuđuje, jer vidi ga i kao karakternu osobinu.²⁶ To se

²¹ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 267.

²² Vidi: Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 224.

²³ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 227. Kurziv u izvorniku.

²⁴ Ibid., p. 226.

²⁵ Vidi: Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 129.

²⁶ U vezi »racionalistički nastrojene duševnosti«, tj. »psihologiji filozofijskih tipova«

dade oslikati riječima kojim je Bazalu opisao njegov učenik Vladimir Filipović:

»Uz njegov pisači stol bila je čitav život Nietzscheova bista. Nietzscheovu tezu iz *Volje za moći* često je citirao. Tezu koja glasi: »Ne želim nikoga nagovoriti na određenu filozofiju. Nužno je, a moguće čak i poželjno, da svaki filozof bude svagda osebjuna biljka. – Ništa nije odvratnije nego poučno prepričavanje filozofije...« Mnoge Bazaline misli srodne su Nietzscheovim, čijim se djelima on cijeli život bavio. Uz Nietzscheovu tezu često je, govoreći o smislu nastave filozofije, navodio i tezu drugoga sebi srodnoga mislioca Fichtea da svatko imade filozofiju kakav je sam kao čovjek. Svaki mislilac ne samo da prima, nego i na sebi svojstven način prerađuje svaku primljenu misao.«²⁷

Također, iako mu je kao pozicija odbojan, Bazala razlikuje dobar i loš racionalizam. Prethodni je sokratovski: »samosvijestan, ali i skroman, ne uznosi se preimućstvom logičke sposobnosti, ni posjedom znanja, držeći na umu, da je svagda samo u potrazi za istinom«.²⁸ Intelektualist sokratovskog tipa uvjeravajući druge te polemizirajući s njima i sam svoje mišljenje dovodi u pitanje. Njegove su karakteristike ozbiljnost, osjećajnost, čovječnost i briga za boljitak ljudi i zajednice. I makar je intelektualist, ta njegova svojstva nadoknađuju njegov »nedostatak 'estetičke fantazije' i intimnosti čuvstvena i voljna očitovanja«,²⁹ tj. iracionalne faktore. S druge strane, lošem intelektualizmu nedostaje sokratovske ljubavnosti. Njegova je karakteristika dogmatička preuzetnost, u njem »zamišljenost« postaje »umišljenost«. Takav racionalist »sve zna i sve bolje zna, uvijek hoće da ima pravo, a često <mu> je i više do toga, da sebe istakne i do uvažanja dođe nego da radi za pobjedu bolje misli«. ³⁰ Anti-Sokrat ne želi uvažiti tuđe svjetonazore, nedostaje mu intelektualne empatije te je sklon »bojovnom raspoloženju, nastupajući kao 'intellectus militans'«. ³¹

Na kraju ovog dijela rada želim još jednom naglasiti kako Bazala ne odbacuje razum i logiku,³² kako u filozofiji tako ni u znanosti:

»Sigurno je, da filozofija kao svaka druga nauka svoj predmet logizira, pojmovno dotjeruje – i to ponajprije u metodičkom pogledu, a onda i sadržajnom. <...>

---

vidi, primjerice, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, pp. 118–119 odnosno »Metalogički korijen filozofije«, p. 221, fusnota 2.

²⁷ Vladimir Filipović, »Filozofska misao Alberta Bazale«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 4/7–8 (1978), pp. 7–26, na p. 17.

²⁸ Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 118.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., p. 119.

³² O logici u Bazale vidi: Srećko Kovač, »Logika u Alberta Bazale s osvrtom na Petrasa i Filipovića«.

Sav taj posao vrši se svijesno, promišljeno, razumski s kritički prosuđenim aspiracijama na stvarnost i zazbiljnost. Svaki filozofski nazor mora biti tako naučno obrazložen, mi ga i moramo teoretski prosuditi, raščinjati veze njegove od osnova, pa ipak bi <...> sažaljenja vrijedan bio onaj, koji bi ga samo *tako* promatrao – koji bi u njemu vidio samo skup prijepornih ili prihvatljivih ideja, a ne bi naslućivao, da je on cjelina i da se kao cjelina sa svim svojim pogreškama može uživati kao umjetnina.«³³

Što filozofija ima zajedničko s umjetnošću, to je tema sljedećeg poglavlja. Izdvajam prije toga još neka mjesta i načine na koje Bazala naglašava nužnost razuma u spoznaji. Navodi on da »iako filozofijska misao mora proći kroz rafineriju razuma, nipošto još ne slijedi, da su time iscrpene sve mogućnosti spoznavanja«.³⁴ Upotrebljujući jednu drugu metaforu, veli on: »<S>poznajni se proces, po našem shvaćanju u svakom slučaju vodi kroz razumsku radionicu, ali se na vrši sav u njoj«.³⁵

Bazala o iracionalnom

Filozofija za Bazalu ima metalogički korijen. Ona, dakle, izrasta iz nečeg što je onkraj logike i razuma. A taj korijen, veli Bazala, filozofija dijeli s umjetnošću:

»Filozofija i umjetnost jesu blizanice, jednako stvaralački zadahnute, stavljene na ocjenu pruženih poticaja i na izbor metoda, pa iako se prva prema slobodnom fantazijskom kretanju umjetnosti uputila na put razumske industrije i vezala na logičke obzire, nemoguće je, da se ikad razvije u suštu misaonu radnju i da se odbije od metalogičkoga korijena <...>.«³⁶

Iz tog mjesta vidimo da su i umjetnost i filozofija »stvaralački zadahnute«, makar svaka od njih ima svoju metodologiju. Pri tom je umjetnost nešto slobodnija u svom »fantazijskom kretanju«, dok je filozofija dijelom »vezana« razumskim pravilima. I upravo je nužan stvaralački moment filozofije razlog iz kojeg sam na početku teksta predložio i naziv »stvaralački iracionalizam« kao jedan mogući naziv za Bazalinu filozofiju. Taj je stvaralački moment suprotan načelima racionalizma, koji u oba gore razmotrena oblika pasivizira duhovni život. Nazivom »stvaralački iracionalizam« Bazalin bi se iracionalizam odvojio od konotacija koje se vezuju uz svakodnevno poimanje riječi »iracionalan«, kao što su, primjerice, rastresenost, smušenost ili zbunjenost, a koje aludiraju na neproduktivnost ili jalovost. Isto tako, iz izdvojenog citata nazire se i di-

³³ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, pp. 275–276. Kurziv u izvorniku.

³⁴ Ibid., p. 221.

³⁵ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 109.

³⁶ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 274.

stinkcija između *mišljenja* i *duševnosti*, tj. između »sušte misaone radnje« i duhovnog (ili duševnog) života općenito. Misao Bazala vezuje uz razumsko, ali time nije zahvaćen čitav unutarnji život. Zato i govori protiv »monopola logizma u *duhovnom* <a ne misaonom> osvajanju svijeta«,³⁷ a analogno tomu distingvira mudrost od razumnosti.³⁸

Nadalje, ne samo da filozofija i umjetnost imaju isti korijen, već među njima postoji i teško raskidiva veza. One se ponašaju kao biljke penjačice, kao grane koje imaju vitice:

»Iako gledaju na suprotne strane, one se kao loze iz jednoga korijena isprepliću: umjetnost, ako je više no tehnika, sadrži u sebi filozofijske elemente, filozofija, ako je više no pusta logika, sadrži u sebi umjetničke elemente. Zajedničko im je nesamo nastajanje iz logički neomjerenih dubina, nego i to, da srcem prate ideju svoju.«³⁹

No što je taj metalogički, iracionalni korijen filozofije i umjetnosti te kako ga nazvati? Jedan se naziv nameće u gore istaknutom citatu – *srce*, odnosno *emocije*. Tako Bazala govori o intelektualističkom, a po njemu pogubnom »preziranju osjećanja«,⁴⁰ upozorava kako »<r>ačundija-razum često kao mraz hladnoćom svojom i triježnošću obara toplinu života«⁴¹ te da »i učena teorija duševnoga života zna doći u napast, da čuvstveni nalaz subjektova stanja uzme za neko mutno znanje«,⁴² navodeći kako »<p>ravi spoznavaoici nijesu samo zamišljeni, nego i zaljubljeni u svoj predmet«,⁴³ pa filozofijsko stremljenje naziva »usrdnim agensom«. ⁴⁴ Govoreći o *emocionalnom* korijenu filozofije, možda je ovdje dobro podsjetiti na poznato mjesto u Humea:

»Ne govorimo na strog i filozofičan način kada govorimo o borbi strasti i razuma. Razum jest i treba biti jedino rob strasti, i nikad ne može pretendirati na ikoju drugu dužnost osim one da im služi i da ih sluša. Kako se ovaj stav može činiti ponešto neobičnim, možda ne bilo naodmet potvrditi ga dodatnim razmatranjima.«⁴⁵

³⁷ Vidi: Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 220. Moj kurziv.

³⁸ Vidi: Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 100.

³⁹ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 274.

⁴⁰ Ibid., p. 224.

⁴¹ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 115.

⁴² Ibid., p. 122.

⁴³ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 247.

⁴⁴ Albert Bazala, »O ideji nacionalne filozofije«, u: Erna Banić-Pajnić i Filip Grgić (ur.), *O hrvatskoj filozofiji* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2017), pp. 85–114, na p. 98. Izvornik: *Alma Mater Croatica* (1938).

⁴⁵ David Hume, *A Treatise of Human Nature*, u: David F. Norton i Mary J. Norton (ur.),

Najviše u »Metalogičkom korijenu filozofije«, ali i drugdje, Bazala o iracionalnom govori kao o *voljnom*. Navodi kako je »svemu duševnomu životu osnov neki voljni momenat, neko zalaganje i namjena«⁴⁶ ili kako je »sve duševno <...> volja ili derivat volje«,⁴⁷ prije čega će ustvrditi da je »sve <...> duševno čin (radnja)«,⁴⁸ što opravdava nazive »voluntarizam« i »aktivizam« za Bazalinu filozofiju. Govori isto tako da spoznavanje treba biti povedeno »od voljno postavljenih smjernica«,⁴⁹ a i za samu filozofiju kaže da je »sazreo i zaokružen izražaj – volje k čovječnosti«. ⁵⁰ Vezan uz volju, osim pojma čina, je i pojam *usmjerenosti*, i to više nego uz preostale Bazaline nazive za iracionalno, a koje ću dolje spomenuti. Upravo bi on mogao biti razlog zašto se iracionalno u Bazale običava nazivati voljnim, a njegova filozofija voluntarističkom. Bazala naglašava kako »<u> svem spoznavanju leži <...> neki *element smjera*«. ⁵¹ Volja tako uvijek stremi prema nekoj svrsi, nekom aktu; za razliku od razuma koji, kako smo vidjeli gore, sve svodi na statično. Stoga »treba odlučno naglasiti *aktualistički karakter svijesti*« i »*dinamičko-teleološki motiv svijesna stvaranja*«⁵² koji stoji u osnovi svega duševnog (pa onda i misaonog) života jer, kako je gore već citirano, »svemu mišljenju prethode ‘voljni’ impulsi«. ⁵³ Ili, drugim riječima, »<s>ve spoznavanje polazi od neke ‘premise’, od nekoga *stvaralački zauzeta stava ili projektiranja smjera*«. ⁵⁴

Prije no što prijedem na još neke nazive za iracionalno, upućujem na jedno indikativno mjesto u Bazale, gdje on naglašava neizrecivost metalogičkog temelja spoznaje i duševnog života, ali i važnost neizrecivog ne samo za samospoznaju, već i za razumijevanje drugih, tj. za intersubjektivnost.

»U punoj i pravoj zazbiljnosti ukazuje nam se duševni život samo na vrelu stvaranja, kao intimno proživljavanje, prema kojem je sva psihologija *referat i kopija*. I život drugoga čovjeka ‘razumijemo’ samo onda, ako ga u sebi činom ponovimo, t. j. ako ga proživimo; to znači prenijeti se u njegovo stanje, u njegove

---

A Treatise of Human Nature, svezak 1 (Oxford: Clarendon Press, 2007), pp. 1–401, na p. 266. Moj prijevod.

⁴⁶ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 233.

⁴⁷ Ibid., p. 231.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 147.

⁵⁰ Albert Bazala, »O ideji nacionalne filozofije«, p. 98.

⁵¹ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 236. Kurziv u izvorniku.

⁵² Ibid., pp. 232–233. Kurziv u izvorniku.

⁵³ Ibid., p. 267.

⁵⁴ Ibid., p. 237. Kurziv u izvorniku.

često neizrecive i neodredive motive, koji se u misaonoj shemi nikad potpuno ne prikazuju.«⁵⁵

Neizrecivo je ono što što svem duhovnom daje život, jer »bez iznutrašnjeg naboja riječi su prazan zvuk«,⁵⁶ »bez toga ostaju intelektualno preparirani likovi <...> apstraktno, mrtvo znanje bez životna značenja.«⁵⁷ O Bazalinu poimanju jezika više u sljedećem poglavlju.

Uz neizrecivo vezuje se pojam *mističnog*, koji Bazala također često koristi za metalogičko. Tomu najviše svjedoče njegova djela »Značenje mistike u životu ljudskom« i »'Mythos' i 'logos': Pričanje i poučljiv govor«. Tako Bazala govori o »mističkom zrenju«⁵⁸ koje je u intelektualističkom pogledu na svijet potpuno zanemareno, navodi kako je »<m>ističko spoznavanje <...> gledanje bez shvaćanja ('visio sine comprehensione'), razumijevanje bez riječi«⁵⁹ i kako je »<m>istika <...> neminovni suplement našega predočivanja i mišljenja, spoznavanja i znanja.«⁶⁰ Prepustivši se intelektualizmu, »čovjek i nije pravo svjestan koliko je mitom oblikovan.«⁶¹ O mitu Bazala govori već i u »Metalogičkom korijenu filozofije«. Primjerice, pri samom kraju radu, on poentira: »Iz mita rođeno, sve nastojanje – pa i filozofijska težnja bitno utječe u mit, kao nekoć tako i svagda iznova.«⁶² Iz toga mjesta vidimo još jedan važan moment Bazalina umjerenog iracionalizma – ne samo da filozofija (ali i spoznaja općenito!) ima iracionalni početak (korijen), već ona i završava u iracionalnom. O tome će više riječi biti na kraju ovog poglavlja. Kako Bazala naglašavajući mitsko ne nijeće racionalno, možemo njegovu filozofiju zvati i, kako sam gore predložio, »intelektualističkim misticizmom«.

Emocionalnim, voljnim i mističnim nisu iscrpljena sva imena koja Bazala koristi za iracionalno. Kako sam gore već citirao, opisujući intelektualistički nastrojenu osobu, on govori o njenom »nedostatku 'estetičke fantazije' i intimnosti čuvstvena i voljna očitovanja.«⁶³ U tom navodu Bazala kao da distingvira

⁵⁵ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, pp. 245–246. Kurziv u izvorniku.

⁵⁶ Albert Bazala, »'Mythos' i 'logos': Pričanje i poučljiv govor«, p. 65.

⁵⁷ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 128.

⁵⁸ Vidi: Albert Bazala, »Značenje mistike u životu ljudskom«, p. 3.

⁵⁹ Ibid., p. 2.

⁶⁰ Ibid., p. 5.

⁶¹ Albert Bazala, »'Mythos' i 'logos': Pričanje i poučljiv govor«, p. 80.

⁶² Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 287.

⁶³ Vidi: Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 118. Moj kurziv.

estetičko od emocionalnog i voljnog. Ipak, ostala citirana mjesta, po mom mišljenju, daju naslutiti kako se radi o jednom te istom. Štoviše, o iracionalnom kao estetičkom možemo govoriti u kontekstu Bazaline teze o zajedničkom korijenu i ispreplitanju filozofije i umjetnosti. Nakraju, za iracionalno naći ćemo u Bazale, među ostalim, i naziv *intuitivno*.⁶⁴

Iracionalno nije, poput razumskom, izvedeno već *rođeno*, neposredno dano, izravno doživljeno. Ono usmjeruje sav duševni život čak i kada se taj život odvija u razumskim kategorijama. To je ono nešto »što svemu logičkomu razvijanju daje osnov i rezonancu, što motive mišljenja upravlja i vodi, ukratko, što spoznajne funkcije na logičkom putu njihovu predeterminira i trajno konstituira iz nekoga izvanlogičkoga opravdanja i osposobljenja za spoznanje«. ⁶⁵ Dapače, iracionalno je život sam – bez voljnog čovjeku nema života, jer sve je duševno čin ili akt volje, a intelektualno razmatranje tek »akt povrh akata, izvod iz doživljaja, stvaranje ‘predmeta’, razumski vidljive ‘stvarnosti’ iz podataka voljne mogućnosti«. ⁶⁶

Ipak, volja ne dolazi već pripremljena i cjelovita, pa da bi se iz nje mogao s lakoćom izvesti sav duševni život. Isto tako, voljna podloga nije svakoj osobi jednaka; svatko mora pronaći svoj vlastiti mit, »prisebnu datost ‘mojsku’«⁶⁷ ili »ličnu jednadžbu«, ⁶⁸ a to znači da svatko mora naći poseban način bivanja čovjekom:

»Volja se naime na nalazi postavljena na kakav čvrst osnov, ona se izrađuje: u početku nesigurna, nije odmah određena i sređena, pa pokušava i bori se, dok svoje momente ne svede u jedan red. <...> Sve nepotpuno nalazi se u stanju patnje, sve raskidano kratka je duha, sve slučajno progoni nemir i užas pred smrću. Iz volje same izvire tako zahtjev jedinstva i cjelovitosti. <...> A to onda znači i to, da sa svakoga položaja provedemo postojanje ljudsko, to jest: sa točke, na koju je pao život naš, treba da zalažući se voljom razvijemo dostojan lik čovječnosti. <...> Ličnost, što oduhovljuje prilike života, leži na kraju rada, u cilju djelovanja.«⁶⁹

Kao i spoznaja, i život sam jedan je *projekt*. A taj projekt, nikad uistinu dovršen, može biti autentičan samo ako je proživljen prema nagnućima individualne volje. Treba dodati da autentičnost ne vodi u proizvoljnost ili relativizam.

⁶⁴ Vidi: Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 243; Bazala, »Značenje mistike u životu ljudskom«, p. 3.

⁶⁵ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 217.

⁶⁶ Ibid., p. 264.

⁶⁷ Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 119.

⁶⁸ Vidi: Albert Bazala, »O ideji nacionalne filozofije«, p. 97.

⁶⁹ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, pp. 282–283.

Djelovanje, koje tvori ličnost, mora biti provedivo, a u toj provedivosti pomoći će i razumsko:

»Nosilac spoznavanja nije subjekt naprosto po momentalnoj dispoziciji ni individuum u čistoj izolaciji, nego po nekom makar kako važnu stavu, koji se daje održati i organizirati. Iako je taj stav stvar ‘transcendentna izbora’ ili metalogički koncipiran, te se čini proizvoljan, pošto je zauzet, mora se i opravdati, a kriterij njegova opravdanja je *uspjeh* t. j. provedivost u smislu ustrajanja i organske izgradnje. Tu je dovoljno mjesta, da se pokaže sva sila *logike*, razgovijetnost, jasnoća, dosljednost, nužna povezanost, međusobna prilagodljivost različnih operacija u istom sustavu relacijâ.«⁷⁰

Izvornost iracionalnog ne nalazi se samo u korijenu, u nekom »nelogičnom« početku koji bi nas jednom zauvijek usmjerio na već usustavljene razumske sheme. Za stablo spoznaje nije dovoljno samo to da ono ima metalogički korijen; kako ono ne bi usahlo treba se u svim fazama njegova rasta, koliko god visoko ono bilo, o njem neprestano brinuti hraneći ga iracionalnim životnim principom:

»Potrebno je, da se polet u visinu svedjer nanovo krijepi na ‘pradoživljaju’ – na živom vrelu stvaralačkoga snovanja, što se zove ‘mythos’, iz kojega se rađa umna misao (‘logos’) i zanos za lijepim (‘eros’) i težnja za dobro (‘ethos’).«⁷¹

»Iz mita rođeno, sve nastojanje – pa i filozofijska težnja bitno utječe u mit, kao nekoć tako i svagda iznova. I kad bi čovjek u toj vječnoj težnji došao na kraj, da *ubere* plod spoznanja dobra i zla, onda ne bi imao više što da radi. Onda bi mu bilo i – umrijeti. Ali mi smo »prognanici iz raja«, da možemo raditi, a po tom i živjeti za vječnost.«⁷²

Zaista postavlja Bazala pred nas tešku zadaću, ali zahtjevnost poziva biti čovjekom nije ništa manja od tereta nemira koji predstavlja *conditio humana*.

Bazalin umjereni nasuprot Brouwerova radikalnog iracionalizma

U ovom bih se poglavlju osvrnuo na naziv »umjereni iracionalizam«, koji sam predložio kao alternativni naziv Bazaline filozofije. Kako sam gore naveo, htio sam time naglasiti kako je Bazalina intencija primarno kritika racionalizma odnosno intelektualizma, no da on pritom ne niječe nužnost razuma u spoznaji, što je oslikano riječju »umjereni«. Smatram kako se taj naziv može dodatno

⁷⁰ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, pp. 261–262. Kurziv u izvorniku.

⁷¹ Albert Bazala, »O ideji nacionalne filozofije«, p. 93.

⁷² Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 287. Kurziv u izvorniku.

potkrijepiti kontrastirajući Bazalinu filozofiju s onom njegova suvremenika L. E. J. Brouwera (1881–1966.),^{73 74} inače osnivača matematičkog intuicionizma.

Brouwer, naime, kazuje kako »<u> mudrosti nema logike«⁷⁵, dok Bazala niječe tek *monopol* logizma u spoznaji. Da je Brouwer u svojoj filozofiji mnogo kritičniji prema razumu možemo vidjeti i iz njegove knjižice *Život, umjetnost i misticismizam*, gdje nalazimo poglavlje pod naslovom »Ljudski pad uzrokovan razumom«, u kojem kaže:

»Ovaj visoko cijenjeni razum čovjeku omogućuje i tjera ga da živi u želji i strahu, umjesto da od ljekovitog <salutary> osjeća zbuđenosti <bewilderment> pronađe zaklon u samorefleksiji. Razum ga je natjerao da se odrekne zapanjujuće neovisnosti i usmjerenosti razbacanih slika, povezujući ih jednu s drugom umjesto sa sebstvom.«⁷⁶

Kao u Bazale, i u Brouwera je ono što jest i ono što se može znati produkt spoznavajućeg subjekta; razlika je u tom što u Brouwera u tom produktu razumu nema mjesta. Iako obojica naglašavaju da intelekt zamagljuje »sebstvo«, Bazala ipak naglašava nužnost »razumske radionice« ili »rafinerije razuma«. Stoga možemo zaključiti kako je Brouwerov iracionalizam, za razliku od Bazalina umje-

⁷³ Najznačajniji radovi u kojim Luitzen Egbertus Jan Brouwer iznosi svoju opću filozofiju su: »Life, Art, and Mysticism«, *Notre Dame Journal of Formal Logic* 37/3 (1996), pp. 389–429 (knjižica izvorno objavljena na nizozemskom 1905.); »Mathematics, Science and Language«, u: Paolo Mancosu (ur.), *From Brouwer to Hilbert: The Debate on the Foundations of Mathematics in the 1920s* (New York: Oxford University Press, 1998), pp. 45–53 (izvorno objavljeno na njemačkom 1929.), njemački izvornik »Mathematik, Wissenschaft und Sprache« pretiskan u: Arend Heyting (ur.), *L. E. J. Brouwer, Collected Works 1: Philosophy and Foundations of Mathematics* (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1975), pp. 417–428; »Will, Knowledge and Speech«, u: Walter P. van Stigt, *Brouwer's Intuitionism* (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1990), pp. 418–431 (izvorno objavljeno na nizozemskom 1933.); »Consciousness, Philosophy, and Mathematics«, u: Arend Heyting (ur.), *L. E. J. Brouwer, Collected Works 1: Philosophy and Foundations of Mathematics* (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1975), pp. 480–494 (izvorno objavljeno na engleskom 1949).

⁷⁴ Od radova koji tematiziraju Brouwerovu opću filozofiju vidi, primjerice: Walter P. van Stigt, *Brouwer's Intuitionism* (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1990); Dirk van Dalen, »From a Brouwerian Point of View«, *Philosophia Mathematica* 6/2 (1998), pp. 209–226; Mark van Atten, *On Brouwer* (Belmont: Wadsworth, 2004); Johannes John Carel Kuiper, *Ideas and Explorations: Brouwer's Road to Intuitionism* (doktorska disertacija, Sveučilište u Utrechtu, 2004); Ivan Restović, *Pojmovno-logička struktura Brouwerove filozofije* (Zagreb: Institut za filozofiju, 2022).

⁷⁵ Luitzen Egbertus Jan Brouwer, »The Unreliability of the Logical Principles«, u: Arend Heyting (ur.), *L. E. J. Brouwer, Collected Works 1: Philosophy and Foundations of Mathematics* (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1975), pp. 107–111, na p. 111 (izvorno objavljeno na nizozemskom 1908.). Svi prijevodi Brouwerovih navoda u ovom radu su moji.

⁷⁶ L. E. J. Brouwer, »Life, Art, and Mysticism«, p. 395.

renog, *radikalni* iracionalizam. Iz gornjeg navoda nazire se Brouwerova osuda uzročnosti kao produkta razuma. On će naime uzročnost nazvati »zabludom« (delusion),⁷⁷ a uzročnu koherentnost svijeta »tamnom silom ljudske misli«. ⁷⁸ Nadalje, iz gore izdvojenog Brouwerova navoda vidimo i osudu emocija želje i straha, koje su prema njegovu mišljenju temeljna odrednica razumskog pogleda na svijet. Takva razmišljanja Brouwer duguje utjecaju hinduističke filozofije, posebice *Bhagavad Gite*, koju u svojim filozofijskim radovima obilno citira.⁷⁹ Za razliku od njega, Bazala emocije upravo kontrastira s razumom, nalazeći (i) u njima metalogički korijen spoznaje i ne videći u njima (a ni u uzročnosti) ništa grešno. Štoviše, jedan filozofijski nazor koji zazire od emocija i općenite pojavnosti svijeta Bazala je opisao u članku »O ideji nacionalne filozofije«, pa sljedeći navod možemo čitati i kao ono što bi Bazala rekao o Brouweru:

»Neka se samo pomisli kako se gleda na svijet i život i kakovi se posljedici izvode na pr. u indijskom krugu, gdje osnovni ton (‘pradoživljaj’) čini panteistički osjećaj pripadanja svega božanskom biću, te se pojavna pojedinost smatra griješnim odmetništvom od iskonske postojbine i čitav se život, mišljenje, osjećanje i htijenje udešava na tendenciju povratka u krilo božje.«⁸⁰

Nadalje, posebno je zanimljivo usporediti što ova dva filozofa kažu o jeziku kao mediju sporazumijevanja. Kako sam gore već naveo, Bazala naglašava važnost neizrecivog. Ponavljam ovdje gornji izdvojeni citat dodavši mu i druga mjesta iz kojih možemo rekonstruirati Bazalinu poziciju o jeziku:

»U punoj i pravoj zazbiljnosti ukazuje nam se duševni život samo na vrelu stvaranja, kao intimno proživljavanje, prema kojem je sva psihologija *referat i kopija*. I život drugoga čovjeka ‘razumijemo’ samo onda, ako ga u sebi činom ponovimo, t. j. ako ga proživimo; to znači prenijeti se u njegovo stanje, u njegove često neizrecive i neodredive motive, koji se u misaonoj shemi nikad potpuno ne prikazuju.«⁸¹

»Racionalizam ne zna pravo, što bi s tom mučaljivom, po čem i u tajnovitost obavitom stvarnošću. Neki horror vacui kao da ga nagoni, da izađe iz skrovitoga kruga, u kojem se živi nezorno, bez riječi, samo u osjećaju ‘prijatnosti’ <*Gemütlichkeit*>, kojom se duševni rad prima, nagoni ga, da prebivalište duševno uredi na javi, gdje se neposredno prisebna datost projicira i predmetno izlaže na uvid <...>.«⁸²

⁷⁷ L. E. J. Brouwer, »Consciousness, Philosophy, and Mathematics«, p. 487.

⁷⁸ L. E. J. Brouwer, »Will, Knowledge and Speech«, p. 419.

⁷⁹ Vidi: L. E. J. Brouwer, »Life, Art, and Mysticism«, pp. 421, 423–424; L. E. J. Brouwer, »Consciousness, Philosophy, and Mathematics«, pp. 486–487.

⁸⁰ Albert Bazala, »O ideji nacionalne filozofije«, pp. 90–91.

⁸¹ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, pp. 245–246. Kurziv u izvorniku.

⁸² Albert Bazala, »Svijest i svijet, subjekt i objekt«, p. 125.

Premda naglašava neizrecive motive, Bazala time ne niječe korisnost jezika kao medija sporazumijevanja. Upozorava tek na racionalističku (tj. intelektualističku) tendenciju da se mistični prizvuk riječi previdi, da se pre naglasi njihov diskurzivni karakter. Štoviše, riječi imaju mogućnost da drugima prenesu i više nego što se nalazi u njima samima, što se, tvrdi Bazala, najlakše događa unutar »doživljajnih jezičnih krugova«, skupina povezanih zajedničkim jezikom (moguće i dijalektom) i kulturom:

»<K>raj konvencionalnoga, u svagdanjoj upotrebi prilično izjednačena (gdjekad upravo 'otrcana'), a u naučnoj upotrebi namjerno fiksirana značenja, riječi gdjekad imadu neki iskonski zanos, koji može izbljediti, s vremenom se i posve zatrti, ali može i nesvjesno određivati gledanje na stvari ili, ako oživi, dati izgledu njihovu osebitu, po čem i plodonosnu notu odnosno nijansu u pravcu smisleno-vrijednosna iznalaženja. I lako je razumljivo, da pored onoga, što se s riječima 'poima' i što se u 'logičkom' prometu uzima u račun, riječi mogu imati svoj posebni dojam i domašaj ili odjek, koji je u svakom doživljajnom jezičnom krugu drukčiji. Ljudi ne govore samo raznim jezicima, nego često i gledaju na stvari ponešto različito ili bar ne sasvim jednako (donekle to vrijedi i za dijalektičke razlike). Mnogi se izrazi pravo razumiju samo u 'duhu' jezika, na čijem su području rođeni. <...> Kad se <...> izrazi prenesu u drugi životni krug, onda oni ponajviše nose sa sobom samo svoj shvatljivi i razgovorljivi ('logički') znak, ali im ponestaje koreniti prizvuk, koji im daje poseban čar, a možda i magičnu snagu, kojom su obuzimale duh i određivale naziranje.«⁸³

To Bazalino mjesto otvara pitanja koja su izvan dosega ovog rada, vezana uz (ne)mogućnost istinskog sporazumijevanja osoba iz različitih jezičnih krugova. O tome nekom drugom prilikom. No primijetimo da Bazala ostavlja mjesta za barem kakvu-takvu vrstu jezičnog sporazumijevanja između različitih krugova, onu »shvatljivu i razgovorljivu«, tj. »logičku«. Premda su, kako veli drugdje, »bez iznutrašnjeg naboja riječi <...> prazan zvuk«,⁸⁴ taj prazan zvuk nije buka.

Jedan opis »pseudosporazumijevanja« možemo pronaći i u sljedećem mjestu u Brouwera. Primijetimo ovdje kako i Brouwer naglašava primat volje i čina, pa se tim više čini kao da su ove riječi potekle iz Bazalina pera:

»Komunicirati svoje misli nekome znači utjecati na njegove činove. Složiti se s nekim znači biti zadovoljan njegovim kooperativnim činovima ili stupiti u savez. Razrješavanje nesporazuma znači popraviti isprepletanje prijenosa volja u nekoj suradnji. Takozvanom razmjenom misli s drugim bićem subjekt samo dodiruje vanjski zid automata <automaton>. To se teško može nazvati međusobnim razumijevanjem. Samo kroz osjet duše drugoga ponekad je doživljen dublji pristup. I kada mudrost otkrivena ljepotom ovog osjeta nađe izričaj u antifoniji

⁸³ Ibid., pp. 122–123.

⁸⁴ Albert Bazala, »'Mythos' i 'logos': Pričanje i poučljiv govor«, p. 65.

izmijenjenih riječi, tada može biti međusobna razumijevanja. Osim duše svaki je ekspozice smisla i biti života solilokvij.«⁸⁵

Iz tog navoda ipak vidimo, smatram, ključnu razliku između Bazalina i Brouwerova poimanja jezika. Za potonjeg je svako sporazumijevanje riječima iluzija, svako takvo sporazumijevanje tek je *takozvana* razmjena misli. Istinsko međusobno sporazumijevanje, smatra Brouwer, dolazi samo kroz »osjet duše drugoga«. Ako riječi i imaju kakvu ulogu, to je tek onda kada su duše (tj. volje) komunicirajućih osoba već sinkronizirane. Tomu možemo potvrdu naći u sljedećem navodu:

»Jezik može biti samo pratnja već postojećem međusobnom razumijevanju. Čak i kada dvoje ljudi dijele iste nade i težnje, oni će biti u stalnoj opasnosti da ih njihove nekontrolirane želje odvedu na različite sporedne putove i da se udalje; trpjet će bol i tjeskobu u borbi za održavanjem zajedništva. <...> U svakodnevnom životu jezik ima smisla isključivo kao sredstvo za održavanje dviju već usklađenih volja zajedno na istome putu.«⁸⁶

Sličnost Bazalina i Brouwerova pristupa je naglašavanje istinskog međusobnog razumijevanja, koje u obojice ima mistični prizvuk. Takva komunikacija dopire sve do duše, tj. samog korijena unutrašnjeg života pojedinca. No Brouwer pritom diskurzivnom ne daje gotovo nikakvu ulogu, ne dopuštajući da riječi *ikada* dopru do neizrecivog, dok Bazala ostavlja mjesta i za »magičnu snagu« riječi i za njihov »logički« znak. Stoga se može konstatirati kako je i po pitanju jezika Brouwer radikalniji, a Bazala umjereniji u svom iracionalizmu.

Nakraju, možemo usporediti i na kakav nas život pozivaju Bazala i Brouwer. Brouwerov je savjet čitatelju, kako ga ja tumačim, poziv na *neproduktivnost*, u smislu napuštanja svijeta u težnji za, kako to veli Bazala o indijskoj filozofiji, »povratkom u krilo božje«. Usporedimo samo riječi kojima ova dvojica završavaju svoja reprezentativna filozofijska djela. Evo što kaže Brouwer:

»Samo onaj tko prepoznaje da ništa nema, da ne može ništa posjedovati, da je sigurnost nedostižna, samo onaj tko se potpuno preda i sve žrtvuje, tko sve daje, tko ništa ne zna, tko ništa ne želi niti išta želi znati, tko sve napusti i zanemari, taj će primiti sve: otvoren mu je svijet slobode, svijet bezbolne kontemplacije i – ničega.«⁸⁷

Dakle, prema Brouweru, ljudski pad uzrokovan razumom, tj. čovjekovo »izgnanstvo iz raja«, liječi se, ako ikako, onda povlačenjem iz svijeta u kojem

⁸⁵ L. E. J. Brouwer, »Consciousness, Philosophy, and Mathematics«, p. 485.

⁸⁶ L. E. J. Brouwer, »Life, Art, and Mysticism«, pp. 401–402.

⁸⁷ Ibid., p. 429.

vladaju razumom proizvedene želje, strahovi i uzročnosti te potpuno prepuštanje iracionalnom. I Bazala prepoznaje mističnu notu ljudske egzistencije, odnosno nemogućnost da se svijet i smisao dokraja obuhvate razumskim putem. Po njemu:

»To znači i misao, da je bog A i W, početak i kraj, – neizmijerna mogućnost, iz koje nastaje ‘ništa’ u smislu mistika – i sve, to jest suma svrhâ i ciljeva, savršenstvo svega djelovanja, što stvara zazbiljnost bitka u istini, ljepoti i dobroti.«⁸⁸

Ipak, njegov je odgovor na to radikalno drukčiji od Brouwerova. Uz »ništa« Bazala navodi i »sve«, pa nas poziva da na spoznaju o ljudskoj nedostatnosti odgovorimo *produktivnom* djelatnošću, a ne da se prepustimo ništavilu. Stoga on gornju misao nastavlja sljedećim riječima:

»To otvara ljudskom radu nedogledne puteve, na kojima mu mogućnosti rastu u neizmjernost pozivajući čovjeka na saradnju u izgrađivanju nikad dovršene zazbiljnosti, na dužnost, da po svojim silama izvrši zadatak, koji je u tom stvaranju njemu namijenjen, na otplatu ‘dugovine’, o kojoj zavisi, hoće li živjeti ili će mrtav biti u ‘carstvu božjem, što dolazi’. <...> I kad bi čovjek u toj vječnoj težnji došao na kraj, da *ubere* plod spoznanja dobra i zla, onda ne bi imao više što da radi. Onda bi mu bilo i – umrijeti. Ali mi smo ‘prognanici iz raja’, da možemo raditi, a po tom i živjeti za vječnost.«⁸⁹

A u tom radu, kao smo vidjeli gore, postoji »dovoljno mjesta, da se pokaže sva sila *logike*«,⁹⁰ jer racionalno i iracionalno surađuju u stvaranju i održavanju života vrijednog življenja. I iz toga se može izvesti zaključak kao je Bazala u svome misticizmu umjeren, a Brouwer radikaln.

Nadam se kako sam ovim tekstom doprinio blagonaklonijem poimanju iracionalizma i pokazao kako otpor intelektualnom ne mora značiti sumanutost ili proizvoljnost, već može predstavljati i jednu koherentnu, ali i živu, životnu i životvornu poziciju, čega je primjer upravo filozofija Alberta Bazale.

⁸⁸ Albert Bazala, »Metalogički korijen filozofije«, p. 286.

⁸⁹ Ibid., pp. 286–287. Kurziv u izvorniku.

⁹⁰ Ibid., p. 262. Kurziv u izvorniku.

Albert Bazala's Moderate Irrationalism

Summary

In this paper, I examine the philosophical position of Albert Bazala, for which I propose a more inclusive name of “moderate irrationalism”. I aim to show that Bazala used different expressions to refer to the “meta-logical root of philosophy”, and that thus there are other legitimate headlines for his philosophy aside from the most prominent one, namely “voluntarist activism”. Moreover, I claim that Bazala’s project is chiefly a negative one, in the sense that his primary goal is to offer resistance to an exclusively intellectualist view of the world and of consciousness. In order to justify my claims about the moderation of Bazala’s irrationalism, I point to some places in his work where he underscores the indispensable role of reason and logic in acquiring philosophical and scientific knowledge, all the while claiming that it is the extra-rational factors that are fundamental to all mental activity and that provide the subject with an authentic way of being. Additionally, I argue that Bazala’s irrationalism can be shown to be moderate by comparing it to the philosophy of L. E. J. Brouwer, the founder of mathematical intuitionism. Bazala’s stance can be clearly distinguished from Brouwer’s, given that the latter espouses a significantly more radical opposition to reason. The goal of this paper is to contribute to a more benevolent stance towards irrationalism and to show that opposition to the intellect does not have to imply delusion or arbitrariness, but that it can also be reflected in a living, lively and life-affirming philosophy, like that of Albert Bazala.

Key Words: Albert Bazala, voluntarist activism, irrationalism, will, mysticism, the ineffable, L. E. J. Brouwer

